

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Hoofdstuk 1 Klanken	15
• Inleiding	15
• Het Nederlandse klanksysteem	17
• De uitspraak van klinkers	23
• De uitspraak van tweeklanken (diftongen)	24
• De uitspraak van klinkerclusters	26
• De uitspraak van medeklinkers	26
• Receptieve en (re)productieve oefeningen	29
- Oefening 1.1 Receptieve opdrachten met de docent	31
- Oefening 1.2 Reproductieve opdrachten met de docent	32
- Oefening 1.3 Productieve opdrachten met de docent	33
- Oefening 1.4 Receptieve en (re)productieve opdrachten zonder docent	34
- Oefening 1.5 Klinkers herkennen en uitspreken: Wat zeg/hoor je?	35
- Oefening 1.6 Weg met de [ə]!	36
- Oefening 1.7 Klinkers herkennen en uitspreken: De stamboom	37
- Oefening 1.8 Klinkers herkennen en uitspreken: De route	39
- Oefening 1.9 Klanken herkennen en uitspreken: Uitspraakreis klanken	42
- Oefening 1.10 Lengteverschillen (klinkers)	44
- Oefening 1.11 Klanken herkennen en uitspreken: Zuid of zout?	46
Hoofdstuk 2 Woordaccent	49
• Inleiding	49
- Oefening 2.1 Wat is woordaccent? (1)	51
- Oefening 2.2 Wat is woordaccent? (2)	52
- Oefening 2.3 Samengestelde woorden: Werkwoorden	54
- Oefening 2.4 Woordaccentpatronen: Uitspraakreis woordaccent	56
- Oefening 2.5 Klemtoonpatroon: Landenlijst	59
- Oefening 2.6 Samengestelde woorden: Zelfstandige naamwoorden	61
- Oefening 2.7 Verschuiving van het woordaccent	62
- Oefening 2.8 Woordaccentspel	64

Hoofdstuk 3	Intonatie en zinsaccent	67
•	Inleiding	67
-	Oefening 3.1 Wat is intonatie?	70
-	Oefening 3.2 Intonatie in vragende en mededelende zinnen	71
-	Oefening 3.3 Zinsaccent herkennen	73
-	Oefening 3.4 Emoties uitdrukken	75
-	Oefening 3.5 Klaar met spreken of niet? Dalende en zwevende intonatie (1)	77
-	Oefening 3.6 Klaar met spreken of niet? Dalende en zwevende intonatie (2)	80
-	Oefening 3.7 Oude en nieuwe informatie / contrastaccent	82
-	Oefening 3.8 Accenten in uitdrukkingen	85
-	Oefening 3.9 Vragen herkennen en reageren	88
-	Oefening 3.10 Wel of geen accent?	90
-	Oefening 3.11 Emoties en intonatie bij voorlezen	92
Hoofdstuk 4	Verbonden spraak	95
•	Inleiding	95
-	Oefening 4.1 Zwakke vormen: Da's	98
-	Oefening 4.2 Zwakke vormen: Getallen (Bingo)	100
-	Oefening 4.3 Verbinden van klanken: Klinker met klinker (1)	101
-	Oefening 4.4 Verschil geschreven en gesproken taal	103
-	Oefening 4.5 Zwakke vormen: Frequente woorden	105
-	Oefening 4.6 Verschil sterke en zwakke vormen	107
-	Oefening 4.7 Verbinden van klanken: Medeklinker met klinker	110
-	Oefening 4.8 Verbinden van klanken: Dubbele medeklinkers	112
-	Oefening 4.9 Zwakke vormen: 'er'	114
-	Oefening 4.10 Weglaten van [t] of [n]	116
-	Oefening 4.11 Invoegen van een sjwa	118
-	Oefening 4.12 Assimilatie: Klankverandering van [n]	121
-	Oefening 4.13 Verbinden van klanken: Klinker met klinker (2)	123
-	Oefening 4.14 Verbinden van klanken: Invoegen van [n]	125
-	Oefening 4.15 Assimilatie van medeklinkers	127
Hoofdstuk 5	Uitspraak en spelling	129
•	Inleiding	129
-	Oefening 5.1 Uitspraak van letters die meer dan één klank weergeven: <a>, <e>, <o> en <u>	131
-	Oefening 5.2 Uitspraak van letters die meer dan één klank weergeven: en <d> aan het eind van een woord	133
-	Oefening 5.3 Uitspraak van één klank weergegeven door meerdere letters: Lettercombinaties als <eu>, <ij> en <au>	135

- Oefening 5.4	Uitspraak van één klank weergegeven door meerdere letters: De sjwa (1)	137
- Oefening 5.5	Uitspraak van de letters van het alfabet	139
- Oefening 5.6	Uitspraak van letters die meer dan één klank weergeven: De letter <c>	141
- Oefening 5.7	Uitspraak van één klank weergegeven door meerdere letters: De klank [i]	143
- Oefening 5.8	Uitspraak van één klank weergegeven door meerdere letters: De klank [e]	145
- Oefening 5.9	Uitspraak van één klank weergegeven door meerdere letters: De sjwa (2)	147
- Oefening 5.10	Uitspraak van één klank weergegeven door meerdere letters: De sjwa (3)	149
- Oefening 5.11	De uitspraak van <-isch>	151
- Oefening 5.12	De lettercombinaties <sch> en <schr>	152
- Oefening 5.13	Woorden met letters die je niet uitspreekt	154
- Oefening 5.14	Woorden met letters die je niet uitspreekt: Spel	156
- Oefening 5.15	Lettercombinaties in leenwoorden	158
Hoofdstuk 6	Het beoordelen van uitspraak	161
• Inleiding		161
• Vergelijking tussen het Nederlands en een aantal andere talen		163
- Oefening 6.1	Een algemene vragenlijst	167
- Oefening 6.2	Een tekst voorlezen	168
- Oefening 6.3	Spontane spraak	170
• Een aantal vaak voorkomende problemen		172
• Cumulatie van fouten		176
Bijlage 1	International Phonetic Alphabet (IPA)	177
Bijlage 2	Termenlijst	178
Bijlage 3	Overzicht oefeningen	182
Bijlage 4	Noot over de spreektaal in Vlaanderen	185
Bibliografie		187
• Uitspraakonderwijs		187
• Fonetiek en fonologie		189
De auteurs		191

Hoofdstuk 1

Klanken

Kouchner betreurt uitspraakfout

De Franse regering heeft gisteren een opmerking van minister van Buitenlandse Zaken Kouchner rechtgezet. Door zijn zware Franse accent was zijn uitspraak onjuist in de Israëlische pers gekomen.

In een krant stond dat Israël Iran zou ‘opeten’ als Iran een kernwapen zou hebben. Kouchner gebruikte het Engelse woord ‘hit’ (aanvallen), maar sprak dat op zijn Frans uit, zonder ‘h’ en met een ie-klank.

De Israëlische journalisten verstonden ‘eat’ (eten) en maakten er een bericht van. Kouchner heeft laten weten dat hij het misverstand ten zeerste betreurt en heeft zijn excuses aangeboden.

Naar Teletekst 06-10-2008

Inleiding

Een voorwaarde om iemand te kunnen begrijpen, is dat je kunt verstaan wat hij zegt. In hoeverre je iemand verstaat, hangt onder andere af van hoe goed je in staat bent om onderscheid te maken tussen de verschillende klanken die het Nederlands kent. In het Nederlands zijn er klanken die niet voorkomen in andere talen. Zo zijn voor veel anderstaligen de twee-klanken in woorden als *huis* en *mei* nieuwe klanken. Verder is het verschil tussen bijvoorbeeld de klinker in *been* en de klinker in *ben* voor velen moeilijk te horen, omdat het verschil in de eigen taal niet bestaat.

Voor sommige cursisten is het moeilijk te begrijpen dat je in het Nederlands de [r] op verschillende manieren kunt maken en dat dat niet van invloed is op de betekenis.

Een bijkomende moeilijkheid voor leerders is de Nederlandse spelling. In het Nederlands is er net als in een aantal andere talen namelijk geen een-

op-eenrelatie tussen klanken en letters. De klank [ie] kun je als <ie> schrijven zoals in *fiets*, maar ook als <i>, zoals in *kilo*. En ook het omgekeerde komt voor: verschillende klanken kunnen met één en dezelfde letter worden weergegeven. Zo staan de drie letters 'e' in het woord *wegnemen* voor drie verschillende klanken. Zie hiervoor verder het hoofdstuk *Uitspraak en spelling*.

Cursisten moeten in de eerste plaats getraind worden in het herkennen van de verschillende klanken die we in het Nederlands hebben. Pas als zij receptief vaardig zijn, dus de verschillende klanken kunnen onderscheiden, kunnen ze verder met reproductieve en productieve oefeningen: het naspreken en vervolgens zelf uitspreken van klanken in woorden.

In dit hoofdstuk geven we u zowel een overzicht van het Nederlandse klanksysteem als informatie over de articulatie van de verschillende klanken. Al deze informatie is geschreven voor docenten. Het is niet de bedoeling dat de hele 'theorie' zomaar aan de cursisten wordt voorgelegd. Het is zaak alles zo simpel mogelijk uit te leggen, klanken voor te doen en te laten horen, en vooral: de cursisten veel te laten oefenen.

Om klanken duidelijk te onderscheiden van letters, zetten we klanken tussen rechte haken [] en letters tussen vishaken <>. Verder maken we gebruik van het IPA, het International Phonetic Alphabet. Dat is een internationaal geaccepteerd notatiesysteem voor klanken, waarin iedere klank met een apart symbool wordt weergegeven. We gebruiken hier een licht vereenvoudigde versie van het *Uitspraakwoordenboek* (Heemskerk/Zonneveld (2000)), dat helaas niet meer in de handel verkrijgbaar is. Omdat niet iedereen bekend is met het IPA hebben wij overal voorbeeldwoorden opgenomen, zodat u direct ziet om welke klank het gaat. Een voorbeeld: 'wegnemen' schrijf je als <wegnemen> en spreek je uit als [wɛxnemə(n)]. Overigens is het niet de bedoeling dat cursisten het IPA leren. Na een tijdje zullen ze bepaalde symbolen wel herkennen als u die steeds gebruikt, maar over het algemeen kunt u voor hen ook gewoon de alfabet spelling gebruiken voor het weergeven van een klank.

Op de website www.ntzschool.nl vindt u werkbladen die u kunt uitprinten om met een groep of met een individuele cursist te gebruiken. Om vast te stellen met welke klanken een cursist moeite heeft, kunt u een analyse maken. Kijk hiervoor in het hoofdstuk *Het beoordelen van uitspraak*. De geluidsbestanden bij de oefeningen in dit boek staan ook op de website www.ntzschool.nl.

Enkele andere leenklanken uit het Frans hebben we buiten beschouwing gelaten, omdat ze niet erg frequent zijn. Het gaat om:

klanker (fonetische weergave)	letter (grafemische weergave)	voorbeeld
[œ]	<eu>	freule
[ã]	<ant>	croissant
[ɔ̃]	<on>	chanson

Daarnaast zijn er zeven ‘lange’ klinkers. Die kunnen elk op meer dan één manier worden geschreven:

klanker (fonetische weergave)	letter (grafemische weergave)	voorbeeld
[a]	<aa>	kaas
	<a>	maken
	<ae>	meneer Aerts
[e]	<ee>	been
	<e>	benen
	<é>	café
	<ai>	e-mail
	<a>	cake
[i]	<er>	atelier
	<ie>	zien
	<i>	kilo
	<ij>	bijzonder
	<y>	type
	<ea>	team
	<ee>	jeep
	<ey>	volley
	<ui>	Guido
	[o]	<oo>
<o>		roken
<oa>		goal
<au>		chauffeur
[y]	<eau>	cadeau
	<uu>	muur
	<u>	minuten

	<ü>	überhaupt
	<ue>	fondue
[ø]	<eu>	neus
	<oe>	foetus
	<oeu>	manoeuvre
	<ö>	föhn
[u]	<oe>	boek
	<u>	rumba
	<ou>	journalist
	<oo>	scooter
	<ue>	barbecue
	<ui>	cruise
	<ew>	crew
	<iew>	interview

‘Korte’ klinkers worden inderdaad iets korter uitgesproken dan ‘lange’ klinkers, maar de duur van de klank is niet betekenisonderscheidend. Wat het onderscheid maakt, is de wijze waarop de klinkers worden gevormd: waar zit de tong en hoe is de stand van de mond en de lippen?

Voor moedertaalsprekers van bijvoorbeeld het Marokkaans-Arabisch, het Papiamentu en het Turks is het verschil tussen korte en lange klinkers lastig omdat het in die talen niet voorkomt, tenzij soms in leenwoorden. Hierdoor worden fouten gemaakt als *vaandag* (vandaag) en *allemaal* (allemaal). Overigens kan een fout als *vaandag* ook ontstaan doordat men de vergelijking heeft gemaakt met het woord *maandag*.

Een ander voorbeeld: het Duits kent geen [a]-klank zoals in het Nederlandse woord *man*, maar wel een korte versie van de ‘lange’ klank [a]. Een Duitstalige heeft daardoor de neiging woorden als *dag*, *man* en *jas* uit te spreken met zo’n korte [a]-klank waardoor hij herkenbaar blijft als niet-moedertaalspreker van het Nederlands.

Naast de korte en de lange klinkers kent de Nederlandse taal nog drie klinkers, of beter gezegd klinkercombinaties: de tweeklanken (diftongen). Tweeklanken bestaan uit een combinatie van twee verschillende klanken. De tweeklank in *mei* begint met een [ɛ] en eindigt in een [i]. Vandaar dat het IPA voor ieder van de tweeklanken twee verschillende symbolen gebruikt. De tweeklanken worden ook met twee letters geschreven.

klinker (fonetische weergave)	letter (grafemische weergave)	voorbeeld
[ɔu]	<ou>	koud
	<au>	blauw
	<ow>	clown
	<ao>	Paola
[ɛi]	<ei>	mei
	<ij>	vijf
[œy] / [œi]	<ui>	huis
	<euil(l)>	trui portefeuille

Let op! De eerder genoemde klinkers [i], [ø] en [u] krijgen in de spelling weliswaar twee letters (<ie>, <eu> en <oe>), maar het zijn geen tweeklanken. Het IPA volstaat hier dan ook met één symbool per klank, net als in het geval van bijvoorbeeld de [o] of de [a].

klinker (fonetische weergave)	letter (grafemische weergave)	voorbeeld
[i]	<ie>	zien
[ø]	<eu>	neus
[u]	<oe>	boek

De laatste klinker is de sjwa (ook doffe of stomme e genoemd), die nooit wordt beklemtoond.

klinker (fonetische weergave)	letter (grafemische weergave)	voorbeeld
[ə]	<e>	de
	<ee>	een
	<o>	avond
	<i>	gezellig
	<ij>	lelijk
	<'>	't

Tot slot: er zijn nog klinkerclusters mogelijk als [ew] (eeuw), [iw] (ieuw), [yw] (uw), [ai] (aai), [oi] (ooi) en [ui] (oei). Denk aan woorden als *meeuw*, *nieuw*, *ruw*, *haai*, *mooi* en *boei*.

Naast de zestien klinkers zijn er in het Nederlands vierentwintig medeklinkers.

klanker (fonetische weergave)	spelling (grafemische weergave)	voorbeeld
[p]	<p>	pak
	<pp>	koppen
[b]		heb
	<bb>	hebben
[t]	<t>	tas
	<tt>	witte
	<th>	theater
	<d>	bord
[d]	<dt>	wordt
	<d>	doek
[f]	<dd>	handdoek
	<f>	fiets
[v]	<ff>	koffie
	<fv>	afval
	<v>	van
[s]	<w>	wreed
	<s>	sap
	<ss>	massa
	<sch>	logisch
[z]	<c>	cent
	<z>	zon
[x]	<s>	analyse
	<g>	dag
[ɣ]	<ch>	lachen
	<g>	geld
[ʃ]	<gg>	leggen
	<sj>	sjaal
	<stj>	kastje
	<sh>	shampoo
	<ch>	chocolade
[ʒ]	<sch>	schminken
	<j>	journaal
	<g>	college

[k]	<k>	keel
	<kk>	bakker
	<c>	cursus
	<ch>	christelijk
	<q>	mannequin
[g]	<g>	goal
	<k>	zakdoek
[h]	<h>	hallo
[j]	<j>	ja
	<y>	yoghurt
	<d>	goedemorgen
	<i>	trui
[c]	<tj>	appeltje
	<dj>	liedje
[w]	<w>	wie
[l]	<l>	land
	<ll>	bellen
[m]	<m>	mes
	<mm>	nummer
[n]	<n>	nat
	<nn>	kunnen
[ŋ]	<ng>	jongen
	<n>	drinken
[ɲ]	<nj>	oranje
	<gn>	champagne
[r] / [R] *	<r>	rok
	<rr>	sorry

* De [r] is de tongpunt-r, de [R] is de huig-r (zie de opmerking bij de uitspraak van de medeklinkers op p. 28).

Net als bij de klinkers zijn er clusters van medeklinkers mogelijk. Het Nederlands kent een groot aantal medeklinkerclusters, waarvan sommige erg frequent zijn. Voorbeelden zijn [sx] (<sch>), [sɣr] (<schr>), [sp], [spr], [st], [str], [ɲk] (<nk>), [rst] en [tst]. Denk hierbij aan woorden als *school*, *schreeuw*, *spel*, *spreken*, *staan*, *strijken*, *bank*, *eerst* en *grootst*.

De uitspraak van klinkers

De uitspraak van klinkers wordt bepaald door drie factoren:

- de stand van de lippen;
- de stand van de tong;
- de opening van de mond.

Bij de vorm van de lippen gaat het erom of de lippen gerond zijn, zoals bij de [u] van *zoen* of ongerond (gespreid) zoals bij de [e] van *keel*.

Bij de stand van de tong gaat het erom hoe de tong gewelfd is: welk deel van de tong zit hoger in de mond? Het kan zijn dat het voorste deel van de tong op het moment van articulatie hoger zit dan de rest van de tong; dit is bijvoorbeeld het geval bij de [i] van *biet*. Een tweede optie is dat het middelste deel van de tong meer omhoog zit, zoals bij de [ø] van *leuk*. De derde en laatste optie is dat het achterste deel van de tong hoger zit dan de rest, zoals bij de [u] van *boek*.

Bij de opening van de mond gaat het erom of de mondholte meer open of gesloten is. Zo is de mondholte bij de [a] van *kaas* erg open en bij de [u] van *boek* meer gesloten.

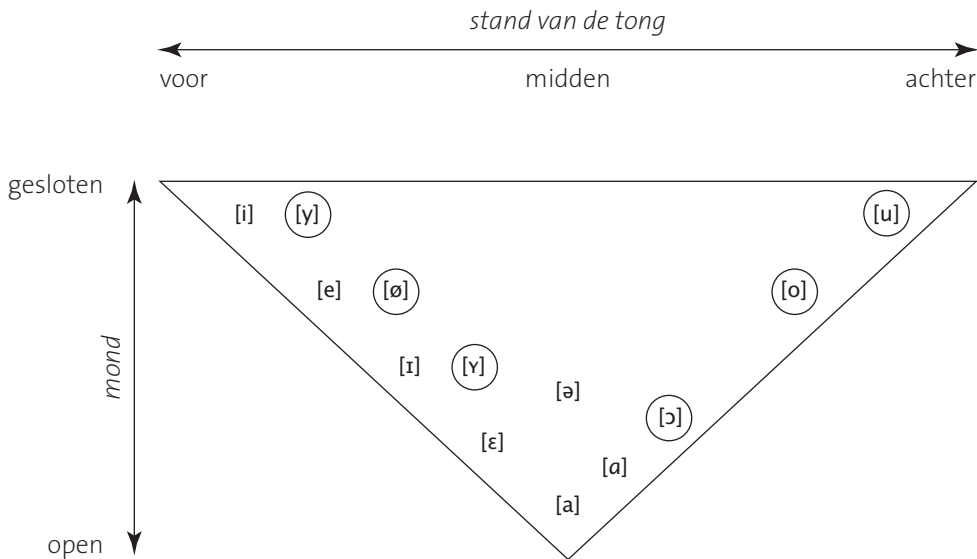
Deze drie factoren kunnen we combineren, waardoor we de klanken in tabelvorm kunnen weergeven. Zo is te zien dat bij de [u] van *boek* het achterste deel van de tong omhoog ligt, terwijl de lippen gerond zijn en de mond vrijwel gesloten is. Bij de [a] van *kaas* daarentegen ligt het middelste gedeelte van de tong omhoog, zijn de lippen niet echt gerond (maar ook niet ongerond), en is de mond open.

De tweeklanken staan niet in deze tabel vermeld. In de volgende paragraaf komen ze uitgebreid aan bod.

vorm van de lippen	→ ongerond	gerond *	
stand van de tong	→ voor	midden	achter
stand van de mond	↓		
gesloten	[i] (<i>niet</i>)	[y] (<i>nu</i>)	[u] (<i>boek</i>)
	[e] (<i>keel</i>)	[ø] (<i>leuk</i>)	[o] (<i>rood</i>)
	[ɪ] (<i>zit</i>)	[ʏ] (<i>bus</i>)	
		[ə] (<i>de</i>)	
			[ɔ] (<i>op</i>)
open	[ɛ] (<i>met</i>)	[a] (<i>taak</i>)	[ɑ] (<i>wat</i>)

* De klinkers in het grijze vlak zijn geronde klinkers.

De bovenstaande informatie kan ook worden weergegeven door middel van een klinkerdriehoek:

De klinkers die omcirkeld zijn, zijn geronde klinkers.

Let op! Hoe hoger de geronde klinkers liggen in de klinkerdriehoek (dat wil zeggen, hoe meer de mond gesloten is) hoe sterker de ronding wordt. De spierspanning in de lippen neemt toe en de lippen worden meer getuit.

Aan de hand van de klinkerdriehoek kunt u de uitspraak van uw cursisten bijsturen. Zegt een cursist bijvoorbeeld *bus* met een [y] in plaats van een [Y], dan moet u hem vragen de mond iets meer open te doen (de [Y] ligt lager in de klinkerdriehoek) en de lippen een beetje minder te spannen en minder te tuiten. Aarzel niet de articulatie van bepaalde klanken voor te doen; dat mag zelfs met enige overdrijving. Het is ook handig om een spiegeltje mee te (laten) nemen naar de klas, zodat studenten naar hun mond kunnen kijken als ze een bepaalde klank vormen.

De uitspraak van tweeklanken (diftongen)

Als u deze klanken langzaam uitspreekt, zult u begrijpen waarom ze tweeklanken worden genoemd. Tijdens het uitspreken verandert de stand van de mond namelijk, van meer open naar meer gesloten. Met andere woorden: tweeklanken bestaan uit twee klinkers. Vandaar dat het IPA voor de tweeklanken ook twee symbolen gebruikt.

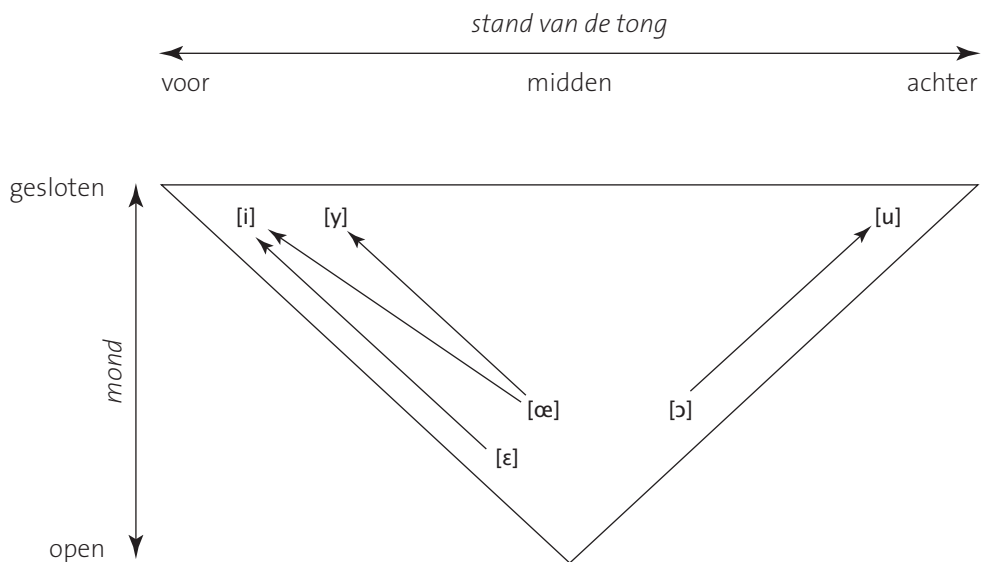
De [ɛi] schrijf je als <ei> of <ij>. Deze tweeklank is een combinatie van de [ɛ] van *bed* en een minder prominent gerealiseerde [i] van *tien* die overgaat in een [j] als er een klinker of een [ə] volgt, bijvoorbeeld in *blijje*.

De [œy] / [œi] schrijf je als <ui>. Deze tweeklank is een combinatie van de eerste klank van het Franse woord *oeuvre* en een minder prominent gerealiseerde [y] van *minuut* of [i] van *tien*, afhankelijk van de klank die volgt:

- [y] als er een medeklinker volgt: *buik, tuin*;
- [i] op het einde van een woord of als er een klinker volgt. Die [i] glijdt dan trouwens naar de mondstand van de [j]: *trui, buien*.

De [ɔu] schrijf je als <au> of <ou>. Deze tweeklank is een combinatie van de [ɔ]-klank van het Franse woord *decor* en een minder prominent gerealiseerde [u] van *boek*.

De weergave van de tweeklanken in een klinkerdriehoek ziet er als volgt uit:

Let op! Er zijn drie klinkers waarvoor in de spelling vaak of altijd twee verschillende letters worden gebruikt: de [i], de [ø] en de [u] in woorden als *hiel, neus* en *voet*. Dit zijn geen tweeklanken, want tijdens het uitspreken van deze klanken verandert er niets in de stand van mond, lippen en tong. Het IPA volstaat hier dan ook met één symbool per klank, net als in het geval van bijvoorbeeld de [o] of de [ɪ] in bijvoorbeeld *oog* en *kin*. Het is dus onjuist en verwarrend voor cursisten om over 'de tweeklank [ø]' te spreken.